

Bobrovsky Ida

A XVI. SZÁZADI MAGYAR REFORMÁTUS ZSINATOK VÉGZÉSEINEK MŰVÉSZETI VONATKOZÁSAI

A reformáció elterjedése, majd az ország egyes területein egyeduralomra jutása merőben új szituációt teremtett a művészi alkotótevékenység számára. Ezt a szituációt a korszakkal foglalkozó írások az általában művészetellenesnek minősített reformáció képzőművészetek iránti rideg ellenszenvének hangsúlyozásával jellemzik. /1/

Vajon így igaz-e? Egyes műfajok elsorvadása, mások felvirágzása arra figyelmeztet, hogy a reformált egyházak, s azok egyik legszigorubbika, a svájci reformációt követő sacramentárius, a későbbi református egyház a művészetek kérdésében közel sem elutasító álláspontra helyezkedett. Éppen ezért indokolt a reformáció oldaláról megvizsgálnunk a problémát, jelen esetben a református egyház nézőpontjából.

A bennünket érdeklő kérdésekben pontos felvilágosítást nyújtanak a teológiai, egyházszervezeti és egyéb témákban állást foglaló zsinatok határozatai, amiket a XVI. századi egyházi élet leghitelesebb dokumentumainak tekinthetünk. /2/

Az első magyar protestáns zsinat, az 1545-ben megtartott erdődi, 12 pontba foglalt keresztyén hitvallása még nem foglalkozott művészetet érintő kérdésekkel.

A korai zsinatokra – lévén a lutheránusokkal közösek – a művészetet érintő kérdésekben hozott liberális határozatok a jellemzők.

A két reformált egyház 1562-től bekövetkező szakítása után a helyzet megváltozott, a művészeti kérdésekben addig tapasztalható toleranciának vége szakadt. Első ízben az 1562-es debreceni vagy másként egervölgyi hitvallás fejtette ki rendkívül részletesen a sacramentárius, azaz református álláspontot, tárgyalva az összes művészetre vonatkozó problémát, rögzítve a helyes állásfoglalást.

Ennek alapvetését fejlesztette tovább magyarázatokkal és részletes okfejtéssel az 1567-ben lezajlott nagy debreceni alkotmányozó zsinat három dokumentuma: a Rövid hitvallás, a Magyarszövegű hitvallás, amelyet szerzője, Méliusz Juhász Péter a "Magyar-Országi Jámbor és Keresztyén Áros népek, akik Debrecenben, Szombadban, Kassán és Váradon laknak" ajánlott, és a később *Articuli maiores* /3/ címen ismertté vált nagy törvénykönyv.

A későbbi zsinatok az alapvető dolgokban nem hoztak újat. A csengeri hitvallás (1570), a nagyváradai zsinat kisebb cikkei, az *Articuli minores* (1577) és végül a felsőmagyarországi cikkek (1595) csupán az öltözködés rendszabályozásának kiegészítéséhez járultak hozzá.

A debreceni alkotmányozó zsinat határozatai és kánonoskönyve, utóbbinak a nagyváradi zsinaton elfogadott rövid változata, nemcsak a tiszántúli református egyházak életét szabályozták, hanem kihatottak az ország összes református vidékének egyházi életére is. /4/ E zsinati dokumentumokban foglaltak határozták meg a reformátusság magatartását a művészet alkotásaival szemben, különös tekintettel a templomokban található műalkotásokra.

Állásfoglaltak a képekkel, szobrokkal, oltárokkal, egyházi ruhákkal, felszerelésekkel, harangokkal, hangszerekkel kapcsolatban, de nem kerülte el figyelmüket a templomba temetkezés szokása, a katolikus templomok használatba vételének és a közös templomhasználatnak a problémája sem.

Foglalkoztak a polgári életben előforduló műalkotásokkal, és a fényűzés megakadályozása végett az öltözködés kérdéseivel. Igyekeztek pontosan körülírni azokat a normákat, amelyeket a református egyházhoz méltónak ítéltek. A lényegyet a zsinati dokumentumokban gyakran előforduló mértékletes, józan, közép-szerű kifejezések érzékeltetik.

A hitujítók mindenekelőtt a templomokban találták szemben magukat olyan művészi alkotásokkal, amelyeket a sacramentárius irány előretörésével szinkronban, mind élesebben bíráltak, olykor önhatalmulag – főként oltárokkal tették – a templomból eltávolítottak.

A bírálat és elutasítás okának lényegét a következőkben foglalhatjuk össze: azt vallották, hogy az ószövetségi törvény és a próféták tanításai Keresztelő Jánosig voltak érvényben. Ezek a törvények és tanítások az összes hozzájuk kapcsolódó külsőségekkel egyetemben, mint amilyenek a mózesi ceremóniák, öltözetek, oltárok, tömjénezők stb. a Krisztus megjelenésével megszűntek, u. i. a Krisztus áldozata feleslegessé tette azokat. Éppen ezért nagy bűnnek tartották a Krisztus által eltörölt dolgok nevét, emlékezetét, alakját az ekléziában fenntartani. /5/

Ennek szellemében küzdöttek az összes tiltott dolgot magukban foglaló katolikus szertartások és azok eszközei ellen, de elítélték az engedményeket eltűrt reformált egyházakat is. /6/

A zsinati határozatok azonban a sok tiltás ellenére sem voltak egyoldalúak. Pontosan megfogalmazták azt is, hogy a templomon kívül mit tartanak megengedhetőnek. Erről azonban szinte sohasem esik szó, általános gyakorlat a reformáció képpromboló kedvét, művészetellenes magatartását kihangsúlyozni.

A dolog természetéből következett, hogy a svájci reformáció szellemében működő prédikátorok mindenekelőtt az oltárok eltávolítására törekedtek. Az eger-völgyi hitvallásig azonban az oltárok felől meglehetősen liberális határozatok láttak napvilágot. A beregszászi zsinaton 1552-ben úgy döntöttek, hogy a már lebontott oltárokat nem kell többé visszaállítani, ahol viszont megvannak, asztal helyett egyideig még használhatók. /7/ Nem engedményről, csupán óvatosságról volt szó, hogy t. i. a svájci reformációtól a hívek vissza ne riadjanak.

A második erdői zsinaton viszont lutheránus befolyás érvényesült, amikor egy oltár lebontásának apropójából egyenesen megtiltják, hogy a fejedelem tudta nélkül ilyen ujitást a jövőben bárki megteheszen. /8/

Öntevékeny, elszánt sacramentáriusok, mint Tordai Demeter óvári lelkész, kinek templomában 1553-ban történt meg az előbb említett eset, /9/ vagy Kálmáncsehi Sánta Márton, ki két évvel később hasonló módon járt el Debrecenben /10/ – ahonnan ezért távoznia kellett – már a gyakorlatban alkalmazták

azokat az elveket, amelyeket az egervölgyi hitvallás és a debreceni alkotmányozó zsinat dokumentumai fogalmaztak meg: az oltárokat el kell távolítani, az oltár elnevezést nem szabad használni. /11/ Ezzel az oltárok sorsa eldőlt.

Hasonló sorsra jutottak a szobrok és a képek. A képeknek, festményeknek azonban a templomon kívül korlátlan életteret engedélyeztek. A szobrokkal más volt a helyzet.

A második parancsolat szó szerinti értelmezése – ne csinálj magadnak faragott képet – nem adott módot semmiféle engedményre. Ilyen értelemben fogalmazták meg a zsinatok állásfoglalásait. Az egervölgyi hitvallásból idézem "Azt rendeli a zsinat, hogy a püspökök a bírákkal rontsák le a szobrokat", "a szobrokat a lelkipásztorok beszédőkkel, a fejedelmek külhatalmukkal rontsák le". A nagyobb nyomoték kedvéért még azt is leszögezik, hogy azokat a papokat, akik nem pusztítják el a szobrokat, meg kell büntetni. /12/

Az alkotmányozó zsinat Rövid hitvallása megmagyarázza s érvekkel támasztja alá e kérlelhetetlen szigorúság szükségességét. A bálványozás, azaz jelen esetben a szobrok vallásos tisztelete a művész munkája nyomán válik lehetségessé. A durva és alakatlan anyagokat, mint pl. a fát, követ, ércet, senkinek nem jut eszébe imádni, azután viszont igen, miután a művész valaminek a képére megformálta. Példaként az aranyborju esetét említik. /13/

A lerontás, elpusztítás kifejezések, a büntetés kilátásba helyezése kétségtelen-né teszik, hogy a szobrokra megsemmisítés várt.

A képeket, éppugy mint az oltárokat, elegendőnek találták kihányjni a templomokból. /14/ Elpusztításukról külön nem rendelkeznek. Érdekes megemlíteni, hogy a szebeni szász zsinat 1557-ben a templomokból csak a mesés képek eltávolítását rendelte el, ugyanakkor a történelmi képek megtartása mellett döntött. /15/

A református zsinatok az általuk mesés, babonás, botrányos képeknek nevezett vallásos tárgyú festményeket a civil életből is kitiltották. Az Articuli maiores LXI. pontjában utalás történik néhány kárhozottatott témára. Ilyenek az Atyának, Fiunak, Szentléleknek különféle ábrázolásai, Krisztus megkeresztelése a Jordán-nál. /17/

A világi rendeltetésű képekről külön az egervölgyi hitvallás emlékezik meg, leszögezve, hogy "A művészek által polgári haszonra készített képeket helyben-hagyjuk". /18/ Nagyon gondosan próbálták körvonalazni a tiltott és engedélyezett témákat, amiből talán levonhatjuk azt a nem túl merész következtetést, hogy ők maguk is szükségesnek látták hangsúlyozni, művészetellenességük nem általános, csupán megadott célra irányul. Az alkotmányozó zsinat Rövid hitvallásában pontosan megfogalmazták, hogy csak az imádott dolgok alakjait s azok bálványait, azaz a vallásos tárgyú, vallási tisztelet céljából készült képeket kárhozottatják. A nem imádott dolgok közhasználatu képei ellen nincs kifogásuk. Példát is hoznak, a szőnyegeken és a csarnokokban látható ábrázolásokra hivatkozva. /19/

A nehézkes okfejtés lényegét szépen, egyszerűen irták le a csengeri hitvallás (1570) templomokról szóló bekezdésében "... nem kell azért megvetnünk istennek önmagukban jó teremtményeit, mert azokkal visszaéltek a gonoszok". /20/

A misemondó ruhák használatát több okból tiltják. Részint a fényűzés és pompa elkerülése végett, részint mert babonás öltözetnek tartják. Ugy döntenek, hogy "közönséges, tisztességes ruhát kell használni, mint amilyet az emberek között is használunk". /21/ Minden lelkipásztor józan ítéletére bízták, hogy mit

vesz magára, de egyuttal felhívták a figyelmet arra, nehogy balul végződjön e nagy szabadság. "Ne hijanak czifra papnak" szól az intelem, ami nemcsak a templomi szolgálatban viselt öltözetre vonatkozott. /22/

Az Articuli maiores XV. és XLIII. cikkeiben közelebbről megjelölik miről is van szó. A költséges, fényűző, katonai renchez s piperkőcökhöz illő öltözetektől eltiltják a lelkipásztorokat, nemkülönbben feleségeiket, középszerűen diszített öltözeteket javasolva számukra. /23/

A püspököktől az egervölgyi hitvallás elvárja, hogy "szerény asztaluk, olcsó ruházatuk és butoruk legyen. Arannyal, ezüsttel, drága öltönyökkel ne tündököljenek". /24/

A Magyarszövegű hitvallásban Méliusz általában inti a reformátusokat a fényűző öltözködéstől, alapelveként határozva meg, "a tisztához illendő méltó ruhát viseljen minden A Biró mást, a hajdu mást, egyéb mesterember mást". /25/ Az öltözködéssel nagyon sok problémájuk volt, a XVII. századi zsinatok is állandóan visszatérnek erre a témára.

Az egyházi ruhákhoz hasonlóan eltávolításra ítélték a pápista kelyheket, tányérokat, a velük elkövetett babonás visszaélések miatt u. i. lehetetlennek találták református templomi szolgálatban való felhasználásukat. Ugyanakkor az urvacSORa edényeivel kapcsolatban a legnagyobb szabadságot engedélyezték. Egyetlen kikötés a fényűzés kerülése volt. /26/

A templomokról és harangokról szóló rendelkezések egészen más elképzeléseket tükröznek.

A Magyarszövegű hitvallás szerint "A Pápa miséjekre rakott templomot is, harangot is megtarthatták a hívek. Első, mert nem imádták a kőfalt, az harangot. Másik oka, Isten sem tiltotta meg a formáját, sőt csenáltatott, akkinek példájából csenálták a templomokat". /27/

Az Articuli maioresból megtudjuk, a misés templomokban egyedül a célt és a visszaélést kárhóztatták, az anyagot és az alakot soha. Eltávolítva tehát a templom katolikus felszerelését a helyet tisztának nyilvánították, s minden előítélet nélkül használatba vették. /28/

Ez az engedékenység azonban nem terjedt ki a katolikusokkal közös templomhasználatra, ami elég sokáig divott – szükségből – főként a török megszállta területeken. Az Articuli maiores Budát, Pestet és közelebbről meg nem jelölt "más helyeket" említi, mint ennek az eléggé el nem ítéltető gyakorlatnak a folytatóit. /29/

A templomba való temetkezés szokását ugyancsak meg akarta szüntetni az alkotmányozó zsinat. A Magyarszövegű hitvallásban Méliusz így érvel a Jámbor és Keresztyén Áros népnek "Tiszta helnek és nem dögösnek kell lenni, ahol prédikálnak. Soha ott a helyen, sem áldoztak, sem prédikáltak az Atyák, Apostolok a hol temetköztek, más helye volt a temetésnek más az prédikálásnak. Soha Salamon templomába senkit nem hattak temetni". /30/

A zsinati határozatokat nem volt elég meghozni, biztonságos, törvényes keretek között történő végrehajtásukról is gondoskodni kellett. Erre igazán nagy szükség volt, mivel a templomok megtisztítása nem ment végbe zaj és helyenként botrány nélkül. Az 1553-as soproni országgyűlés törvénycikkben fenyegette meg a templomrombolókat, a szentképek összetörőit és megégetőit, ki nem mondottan, de elsősorban nyilván a svájci irány erőszakosabb híveire célozva. /31/

Protestáns részről is érzékelték a probléma súlyosságát, s már az 1554-es óvári zsinaton – amelynek védnöke Ecsedi Báthori György volt – foglalkoztak a templomok megtisztításának ügyével. Az itt hozott határozat szerint a tisztogatás a törvényhatóságok dolga és nem az egyházi szolgák feladata. /32/ Az egervölgyi hitvallás hasonlóan foglalt állást, így akarva elkerülni az önkényeskedésnek még a látszatát is. /33/

A tisztogatás nem járt együtt szükségszerűen rombolással. A debreceniek pl. a Szent Miklós kápolna felszerelését 1554-ben gondosan őrizték. /34/

A XVI. századi magyar református zsinatok tárgyunkra vonatkozó mérlegét elkészítve megállapíthatjuk, művészetellenes magatartásuk mindig célra irányult. A művészi alkotómunkát megfosztották ugyan egyes igen fontos területeitől, de ugyanakkor más területek nyitottak voltak a művészi tevékenység számára. A Méliusz koncepcióját kifejthető egervölgyi hitvallás és a nagy alkotmányozó zsinat dokumentumai tulajdonképpen csupán a katolikus egyházi művészet ellen agitáltak ellenállhatatlan erővel, minden egyebet a maguk elképzelt keretek közé szorítva meg kívántak tartani.

A világi művészetet nem állt szándékukban szegénnyé tenni, s hogy mégis ez az általános benyomás, annak több oka lehet. Az egyik, hogy éppen az ország református területei voltak a leginkább kitéve mindenfajta pusztításnak, így emlékműanyagát is megtizedelték, helyenként teljesen eltűntették a háborús események. A másik oka, hogy egész nagy területeket a pusztulás jegyében leirtunk, mint pl. az Alföldet, meg sem kísérelve felderíteni a reformáció erős bástyáinak, a mezővárosoknak e zsinatok szellemében virágzó kulturáját.

Ha helyes képet akarunk nyerni a XVI. század második felének művészetéről, úgy feltétlenül árnyaltabbá kell tenni ismereteinket éppen a református területek, s a reformáció okozta problémák alapos tanulmányozásával.

JEGYZETEK

/1/ Például A magyar irodalom története 1600-ig. Szerk. KLANICZAY T. Bp. 1964. 317-318.

/2/ A zsinati határozatok szövegeit KISS Á.: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bp. 1882. c. munkában vannak közzétéve.

/3/ Teljes címe "Articuli ex Verbo Dei, et Lege Naturae compositi". RÉVÉSZ I.: Magyar református egyháztörténet. I. Debrecen, 1938. 185.

/4/ RÉVÉSZ: i. m. 185.

/5/ Debreceni zsinat, 1567. Rövid hitvallás. KISS: i. m. 517-18.

/6/ KISS: i. m. 544.

/7/ KISS: i. m. 23-24.

/8/ KISS: i. m. 41.

/9/ KISS: i. m. 6.

/10/ KISS: i. m. 25.

- /11/ Egervölgyi hitvallás: A kegyesek templomairól, Rövid hitvallás. KISS: i. m. 188, és 516.
- /12/ KISS: i. m. 189.
- /13/ KISS: i. m. 473-74.
- /14/ Egervölgyi hitvallás: A bálványokról, oltárokról, képekről. KISS: i. m. 189.
- /15/ KISS: i. m. 44-45.
- /16/ Egervölgyi hitvallás. KISS: i. m. 189.
- /17/ Nagyobb cikkek. LXI. KISS: i. m. 594.
- /18/ KISS: i. m. 189.
- /19/ KISS: i. m. 474.
- /20/ KISS: i. m. 671.
- /21/ Rövid hitvallás. KISS: i. m. 516.
- /22/ Magyarszövegű hitvallás. KISS: i. m. 547.
- /23/ KISS: i. m. 573, 583.
- /24/ KISS: i. m. 184.
- /25/ KISS: i. m. 547.
- /26/ Egervölgyi hitvallás. KISS: i. m. 152.
- /27/ KISS: i. m. 547-48.
- /28/ KISS: i. m. 573-74.
- /29/ KISS: i. m. 592.
- /30/ KISS: i. m. 455-56.
- /31/ RÉVÉSZ: i. m. 328-29.
- /32/ KISS: i. m. 31.
- /33/ KISS: i. m. 176, 178.
- /34/ SZÜCS I.: Szabad királyi Debreczen város történelme. II. 541. Debrecen, 1871.

Summary

ARTISTIC ASPECTS OF THE PRESCRIPTIONS OF 16th CENTURY HUNGARIAN REFORMED SYNODS

The attitudes of the Reformation in relation to the problems of the arts are investigated in the paper on the basis of the most authentic documents of 16th century church life, viz. the prescriptions of the synods.

The prescriptions of the Hungarian reformed synods dealing with art are made known, paying special attention to the documents of the Great Constituent Synod held in Debrecen in 1567.

It is attested that the prescriptions of the synods, in spite of the great number of prohibitions, were not one-sided. In the prescriptions it was precisely stated what was considered allowable outside the church. The prescriptions dealt with works of art encountered in civic life and were at pains to circumscribe the standards which were considered by the synods worthy of the reformed church. The essence of the prescriptions is represented by the terms: austere, rational, moderate, frequently to be encountered in the documents of the synods.

It is here established that the hostility to art of the prescriptions of the 16th century Hungarian reformed synods was always directed against some aim. The Confession of Egervölgy, expounding the conceptions of Meliusz, and the documents of the Great Constituent Synod of Debrecen were actually agitating only against Catholic church art with the endeavour of preserving everything else, forced into a framework laid down by themselves.

The synods had no wish to impoverish secular art yet that was the general impression. This impression resulted from other causes, the most serious of which was that it was the very reformed areas themselves of the country that were most exposed to all sorts of devastations during the 16th - 17th centuries, with the result that the relics of these areas were decimated, in some places made to disappear by the acts of war with the Turks.

